

PREKMURJE - PODOBA PROSTORA PREKMURJE - PICTURE OF REGION

Metka Fujs

Muzejska svetovalka

Pokrajinski muzej Murska Sobota

Trubarjev drevored 4

SI - 9000 Murska Sobota

Slovenija

Primljeno: 18. 9. 2004.

Prihvaćeno: 28. 10. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC

Pregledni rad

Reviews

SAŽETAK

Podoba Prekmurja, pokrajine, ki ji meje določajo reki Mura in Kučnica ter porečje reke Rabe je v mnogih predstavah še vedno ravninska močvirna dežela, kjer se pričinja tisti neskončni horizont, ki se končuje nekje daleč v ruskih stepah. Ta predstava je določila njeno identiteto, v kateri se stikajo tako dejanske geografske danosti, zgodovinska tradicija opredeljena tudi z večnarodno in večversko strukturo prebivalstva ter ljubezenska povezanost z reko Muro, v kateri se prepletajo resničnost miti.

V prispevku se avtorica najprej opredeli do same definicije geografskega prostora, ki je predvsem podoba človekovega osnovnega zavedanja sveta, njegovih izkustev in vezi z okoljem, zaradi česar je enkraten, zapolnjen z različnimi pomeni ter ima svoje ime.

Človekova prisotnost v prostoru elementom narave dodaja elemente kulture zaradi česar ga ločimo od drugih prostorov. Z zgodovinskimi in kulturnimi spremembami prihajajo v prostor novi elementi in stari izginjajo ali se spreminjajo. To je dejstvo, ki mu daje razpoznavno zgodovinsko razsežnost.

V nadaljevanju, z navedbo nekaj najbolj osnovnih virov, pojasni izvor ter rabo geografskih imen Prekmurje in Pomurje kakor tudi izvor in rabo imen Vendvidék, Tótság oz. Slovenska krajina in Slovenska okroglina, ki imajo svoj izvor v etnični poseljenosti območja.

Drugi del prispevka je v celoti namenjen pomembnemu zapisu o Prekmurju in njegovih prebivalcih, njihovih navadah in običajih, ki sodi v drugo polovico 19. stoletja, v čas, ko je postal nacionalizem pomembno gibalno družbenega dogajanja in dobi razslojevanje znotraj prekmurskega družbenega prostora dodatne, tokrat nacionalne, dimenzije. To je tekst Antona Trstenjaka, publicista, gledališkega zgodovinarja in organizatorja, doma iz okolice Ormoža, ki je leta 1883 prepotoval današnje Prekmurje in Porabje in svoje obsežne zapise združil v rokopisu Slovenci na Ogrskem. Rokopis je bil fragmentalno že objavljen, vendar nikoli v celoti. Večina redkih objav je namenjena navadam in običajem ter nacionalni in verski podobi prostora, avtorica pa se je v pričujočem prispevku omejila predvsem na zapise o krajini in naseljih, veliko manj na tiste o ljudeh in navadah, ki pa so, kot smo že ugotovili neločljivi del identitete nekega prostora.

Ključne besede: Prekmurje, podoba, prostor, kulturne dimenzije, ime, izvor, raba, Anton Trstenjak, Slovenci na Ogrskem, potopis

Key Words: Prekmurje, picture, region, cultural dimension, name, origin, usage, Anton Trstenjak, Slovenians in Hungary, travelogue

Podoba Prekmurja, pokrajine, ki ji meje določajo reki Mura in Kučnica ter porečje reke Rabe je v mnogih predstavah še vedno ravninska močvirna dežela, kjer se pričinja tisti neskončni horizont, ki se končuje nekje daleč v ruskih stepah. Ta predstava je v mnogočem določila identiteto tega prostora, v njej pa se stikajo dejanske geografske danosti, zgodovinska tradicija, skoraj religiozna ali ljubezenska povezanost z reko Muro ter vsebina Kranjčevih povesti in Kreslinovih pesmi, ki prepletajo resničnost z miti. Iz osrednjega slovenskega prostora pomeni iti v Prekmurje, pogosto iti nekam na začetek noči. Slovenski prostor se namreč šele navaja svojega odpiranja proti vzhodu, ki ne nosi za sabo zgolj političnega predznaka ampak tudi željo po spoznavanju. Prekmurci pa so iz svoje obrobnosti, in odmaknjenosti spletli samopodobo, ki tudi iz standardnih družbenih vzorcev ustvarja posebnosti. Kakor, da bi živeli na samotnem otoku in ne v Evropi, ki je polna točno takih zgodb: prepletanja socialnih, etničnih, verskih oziroma kulturnih identitet vseh vrst, ki so nastajale, izginjale in se sooblikovale skozi zgodovino, kakor se je dogajala zgodovina sama. Podoba obrobnih, mejnih, večetničnih, večverskih torej večkulturnih prostorov, je podoba Evrope je podoba človeške družbe iz katere nastajajo družbeni odnosi v katerih živimo.

Geografski prostor je podoba človekovega osnovnega zavedanja sveta, njegovih izkustev in vezi z okoljem. Geografski prostor je enkraten, zapolnjen z različnimi pomeni ter ima svoje ime¹ - na primer Prekmurje. Razumski prostor, ki nosi določeno ime človeka povezuje z naravnim okoljem in je pomemben za njegovo identiteto kot osebe, če je ta prostor tudi njegov eksistenčni prostor ga povezuje in vzporeja s socialnimi in kulturnimi enotami v nekih drugih prostorih. Seveda se avtorji, ki se ukvarjajo z različnimi dimenzijami prostora ne omejujejo zgolj na geografski prostor, ki je le eden od njih, toda za našo rabo bo to popolnoma dovolj. Opredelevec prostora ne samo iz vidika kje se nahaja ampak kaj v svoji strukturiranosti tudi pomeni se mi zdi eno od pomembnih izhodišč te obravnave.

Antropologija, ki najbolj dosledno povezuje človekov razvoj z njegovim naravnim okoljem povzema, da vsaka družba prek verskih predstav, ideologije in najrazličnejših oblikovalcev družbene in kulturne zavesti ustvari neko posebno predstavo o prostoru, pa naj gre za vesolje kot najširši dojemljivi prostor, za državni prostor ali prostor neke kulture, prostor bivanja itn.² Prav zaradi človekove prisotnosti prostor vsebuje tako elemente narave kakor elemente kulture zaradi česar ima svoj notranji red in zaradi česar ga ločimo od drugih prostorov. Je enkraten obenem pa sestavni del nekih drugih prostorov kakor je tudi sam sestavljen iz manjših prostorov. Z zgodovinskimi in kulturnimi spremembami prihajajo v prostor novi elementi in stari izginjajo ali se spreminjajo. To je dejstvo zaradi katerega ima prostor razpoznavno zgodovinsko razsežnost. Mlekuž povzema, da je *prostor skupek integracij narave in kulture, ki se je razvil in se razvija na specifični lokaciji, ki je povezana s poreklom ljudi in predmetov iz drugih prostorov. Prostor je zato lokacija z vsem potrebnim, kar jo oblikuje v integriran in smiseln "fenomen".³*

V kontekstu zanimanja pričujoče obravnave je prostor današnjega Prekmurja "fenomen", ki se je kot tak oblikoval skozi več stoletij človeške prisotnosti v njem, vendar smo ga ne glede na vse pomembne elemente oblikovanja vendar zamejili v obsegu veljavnih državnih meja, ki jih je potrdil mirovni proces po prvi svetovni vojni in tako prostoru določili tudi časovno dimenzijo. Kulturne (tudi etnične in narodne) meje prostora segajo seveda širše preko obravnavanih meja. S poudarkom na vlogi družbe oz. skupnosti smo prostor izpostavili predvsem kot element etnične,

¹ J. MLEKUŽ, Izbrani teoretski vidiki razumevanja prostora kot elementa etnične, narodne in nacionalne identitete, Razprave in gradivo 38/39, IZNV, Ljubljana 2001, 362.

² S. JUŽNIČ, Antropologija, FDV/DZS, Ljubljana 1987, 297-298.

³ J. MLEKUŽ, Izbrani teoretski... lbidem. 364.

narodne, kulturne in posredno socialne identitete. Kakor se je razvijala in spreminjala družba tako se je razvijal in spreminjal prostor. Simmel pravi, *da družbene poteze skupnosti, njen sistem vrednot, verovanj in kolektivnega spomina opredeljuje odnos posameznika do prostora. Delovanje posameznika in njegov odnos pa sta v nasprotni smeri sestavni del oblikovanja odnosa celotne družbe do istega prostora.*⁴ Pri tem gre za vzajemno delovanje med posameznikom in družbo in iz tega izvirajočimi družbenimi spremembami.

Kadar govorimo o nekem prostoru kot tipičnem govorimo o njegovi identiteti, ki se oblikuje iz medsebojnega delovanja med posameznikom, družbo in prostorom kot naravnim okoljem. Identiteto današnjega Prekmurja so tako oblikovale naravne danosti in družbeni procesi, ki so se znotraj prostora dogajali ali pa so posredno nanj vplivali zaradi česar obstaja kot entiteta s prav določeno vsebino v zavesti tistih, ki v njem bivajo, tistih ki so se iz njega izselili in tistih, ki ga prepoznavajo kot takšnega od zunaj. Zaradi širokih razsežnosti dojetanja nimam niti malo iluzij, da bi lahko prostor, ki je tako oblikovan ujeli v vseh elementih njegovega formiranja in razvoja, pa tudi če v omejenem časovnem okviru, vsekakor pa si predstavljam, da je možno ujeti bistvene elemente posameznikovega in posredno družbenega delovanja, jih razvrstiti v neko strukturo in medsebojna razmerja in iz tako prepoznanega odnosa družbe do prostora, ujeti prostor sam.

Če je geografski prostor podoba človekovega osnovnega zavedanja sveta ter njegovih vezi z naravnim okoljem je doživljanje časa še veliko bolj tipična človeška lastnost. Vsak ga doživlja na sebi lasten način, ki ga je zelo težko opisati. Opis namreč lahko ujame le sosledje dogajanja, morda povezanega s sosledjem čustev, nikoli pa vse kompleksnosti človekovega doživljanja. Enako težko je ujeti kompleksnost zgodovinskega časa v interpretacijo, ki jo imenujemo zgodovina. Viri preteklosti nam namreč govorijo o dogodkih, mislih, dejanjih, različnih življenjih, ne pa tudi o celovitem zgodovinskem času. Merilci časa in kronologija so nam v pomoč, ne morejo pa ujeti zgodovinskega časa v vsakdanjem življenju ali obratno vsakdanjega življenja v zgodovinskem času.. Pravzaprav morda Louis Febvre, ta pomembni tvorec sodobnega zgodovinopisja, niti ni vedel kam nas je zapeljal s svojo zahtevo po kompleksni zgodovini, ki naj bo znanost o ljudeh, znanost o človeški preteklosti in ne znanost o stvareh in pojmi. Le enovitost človeškega življenja, ki vključuje tako materialno kot duhovno kulturo nam, po njegovem, lahko pokaže življenjsko povezanost podružbljenih posameznikov; njihov odnos do narave, njihove potrebe in ideje, njihovo politiko, tehniko, verovanje, trgovino, umetnost...⁵ Seveda je imel prav in tako ni bilo več nobenega dvoma, da lahko vse postane zgodovina, ostalo je le vprašanje metodologije in interpretiranja. In tu se lahko kadarkoli zalomi. Zgodovinsko dejstvo namreč ni pozitivna danost ampak izdelek, ki ga je skoval zgodovinar, ko je vire, ki so tudi zgodovinska dejstva preoblikoval in sestavil v nek problem, ki je predmet njegovega zanimanja.

Predmet mojega zanimanja so že dolgo družbene strukture, ki so se oblikovale v omejenem geografskem prostoru - prostoru današnjega Prekmurja in omejenem časovnem okvirju devetnajstega in dvajsetega stoletja ali bolje od časa, ko se je Prekmurje oblikovalo tudi kot neke vrste politična kategorija, čeprav to dejansko nikoli ni bilo. Vendar se bom za potrebe tega prispevka omejila na samo okolje, na prostor, kjer so omenjena razmerja nastajala in se oblikovala kot izraz specifičnega zgodovinskega razvoja pri čemer sem si za vir izbrala pomemben zapis o Prekmurju in njegovih prebivalcih, njihovih navadah in običajih. Zapis sodi v drugo polovico 19. stoletja, ko je že postal nacionalizem pomembno gibalno družbenega dogajanja in dobi razslojevanje znotraj prekmurskega družbenega prostora dodatne, tokrat nacionalne, dimenzije.

⁴ G. SIMMEL, Temeljna vprašanja sociologije, Individuum in družba, ŠKUC/ FF, Ljubljana 1993.

⁵ M. FUJS, Iskanje zgodovinskega časa, Na prelomih tisočletij, PMMS, Murska Sobota 2002, 35.

To je tekst Antona Trstenjaka,⁶ ki je leta 1883 prepotoval današnje Prekmurje in Porabje, na to temo pripravil več tematskih sestavkov in nekatere tudi objavil.⁷ Svoje obsežne zapise je združil v rokopisu Slovenci na Ogrskem,⁸ ki je bil fragmentalno že objavljen v omenjenih objavah, tudi v objavah nekaterih drugih avtorjev, vendar nikoli v celoti in nikoli ni avtorjev, ki so se posluževali Trstenjakovega rokopisa zanimal opis pokrajine in krajev; svojo pozornost so pretežno namenjali navadam in običajem ter nacionalni in verski podobi prostora. Za potrebe tega prispevka in v kontekstu zanimanja t.i. eko- zgodovine sem se sama omejila predvsem na zapise o krajini in naseljih, veliko manj na tiste o ljudeh in navadah, ki pa so, kot smo že ugotovili neločljivi del identitete nekega prostora. Najprej pa še nekaj osnovnih podatkov o obravnavanem prostoru kot geografsko-kulturni kategoriji.

Ime Prekmurje opredeljuje geografsko lego pokrajine iz natančno določenega zornega kota gledanja, torej z desnega brega reke Mure. Ni zato naključje, da se je ime v zgodovinskih virih prvič pojavilo v dokumentih zagrebške škofije oz. beksinskega arhidiakonata, ki mu je cerkveno-upravno od 12. do druge polovice 18. stoletja pripadal spodnji del današnjega Prekmurja. V času najhujših sporov glede cerkvene jurisdikcije v Zalski županiji med Zagrebom in Veszpremom, v 13. in 14. stoletju, se prekmurske župnike opisuje kot "*plebanos vestros Transmuratos*"⁹ torej kot župnike preko Mure. Leta 1692 župnije beksinskega arhidiakonata na tem območju kot "*parochiae in Archidiaconatu Bexin district Trans Murano*", v letih pozneje pa "*districtus Transmuranus..*" ali "*...Districtus Transmurani*",¹⁰ vedno kot področje preko Mure.

V osrednjem slovenskem etničnem prostoru, predvsem med štajerskimi pisci, se prične ime Prekmurje uveljavljati s povečanim zanimanjem za Slovence na Ogrskem v kontekstu splošnega narodnega prebujanja, popolno uveljavitev pa doseže v prizadevanjih za priključitev pokrajine k Sloveniji oz. takratni Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, na mirovni konferenci leta 1919. Gradivo, ki ga za ta namen pripravljata Matija Slavič in Fran Kovačič¹¹ dosledno uveljavlja ime Prekmurje, ki postane tako uradno v veljavi, kot ime za geografsko in zgodovinsko pokrajino, vse do danes. Da se je uveljavilo med domačini, ki so pokrajino v kateri so bivali, vedno imenovali le glede na večinsko etnično strukturo, Slovenska okroglina ali Slovenska krajina

⁶ Anton Trstenjak (1853 - 1917), pisatelj, gledališki zgodovinar, publicist in organizator je bil rojen na Krčevini pri Ormožu očetu Slovincu in materi Hrvatici, doma iz Hrvaškega Zagorja. Osnovno šolo in gimnazijo je obiskoval v Varaždinu, nato pa na Dunaju študiral klasično filologijo in slavistiko, bil prvi predsednik Slovenskega literarnega društva, domači učitelj pri ogrskem ministru za znanja grofu Csakyju na Slovaškem, služboval na trgovski srednji šoli v Ljubljani in bil uradnik v ljubljanski mestni hranilnici. Od svojih srednješolskih let se je pisateljsko in publicistično udeleževal, pisal različne tematske članke, bil urednik in organizator različnih prireditev v okviru gibanja t.i. slovanske vzajemnosti. Poleg navdušenega organizacijskega in društvenega dela sta ga kot pisca najbolj zanimala jezikoslovje in slovenska gledališka zgodovina (največje delo: Slovensko gledališče, 1892), velik del svoje pozornosti pa je namenil tudi Slovincem na Ogrskem. / Povzeto po Slovenski biografski leksikon, IV, zv.13, 192-195./

⁷ Prvi objavljeni Trstenjakov zapis so Navade v Prekmurcih (Slovenski narod, 1884, 341); k Murnovemu jezičniku XXII: je napisal dostavke o prekmurski književnosti (Slovenski narod, 1885, 46, 87); oceno lokalnega časopisa Muraszombath és Vidéke ter daljši sestavek Ogrski Slovenci (Ljubljanski Zvon, 1901, 1904, v katerem govori predvsem o prekmurskih pisateljih); Slovenci v šomodski županiji na Ogrskem (Slovenski narod, 1905, 41-45, 47, 48, 50, 53-54, 56, 59, 60-63, 65-67); Jožef Borovnjak (Iz življenja ogrskih Slovencev, Ljubljanski Zvon, 1910, 156-161); Dr- Franc Ivanoczy (ib.1914).

⁸ Rokopis, ki je kot čistopis nastal leta 1909 se nahaja v rokopisnem oddelku Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, stari fond inv. št. 193.

⁹ I. ZELKO, Zgodovinski pregled cerkvene uprave v Prekmurju, Zbornik ob 750-letnici mariborske škofije, Maribor 1978, 109.

¹⁰ I. ZELKO, Cerkevno-upravni položaj Slovenske krajine od 798 do 1958, Zbornik soboškega muzeja 3, 1993/94, 44.

¹¹ Dr. Matija Slavič in dr. Fran Kovačič sta bila člana etnografske sekcije v okviru jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu leta 1919, prvi pristojen za Prekmurje drugi pa za Štajersko oz. območje med Dravo in Muro.

(povzeto oziroma prevedeno po madžarskih imenovanjih: Vendvidék ali Tótság), je minilo še nekaj časa.

Glede na narodno pripadnost se v administrativni terminologiji györske škofije področje slovenskih župnij v železni županiji označuje z izrazom Tótság, izhajajoč iz imena Tót, kakor so Madžari imenovali tiste Slované s katerimi so se srečali ob svojem prihodu v panonski prostor in so sami sebe imenovali Sloveni, svoj jezik pa slovenski.¹² Györski vizitacijski zapisnik iz leta 1698 pravi, da območje tako imenujejo Slovani, ki tod bivajo. Leta 1714 je območje med Štajersko in reko Rabo označeno kot "*Disctrictus Tótság...*" in pomeni v bistvu ozemlje soboške dekanije.¹³ V prevodu je to slovanski okraj ali v primeru Prekmurja slovenski okraj in je lahko osnova za poznejša slovenska imena istega prostora. Franc Temlin, avtor prve knjige v prekmurskem jeziku - prevoda Lutrovega Malega katekizma, leta 1715 - je v svojem pismu nemškemu pietistom v Halle, v letu 1714 ali 1715, pokrajino iz katere izhaja imenoval Sklavonija in sicer: "*Kajti vsespoštovani gospodje na moji rodni zemlji, ki je Sklavonija in živi na meji spodnje Ogrske proti zahodu, med Štajersko in Ogrsko in kjer se tudi neki del in okrožje Železne županije ponaša s tem imenom, je skupina ljudi, nemajhna po številu, ki je predana evangeličanski veri.*"¹⁴ Slovensko ime tega področja je bilo prvič zapisano v knjigah katoliškega pisca Mikloša Küzmiča leta 1780. Imenoval ga je Slovenska okroglina. Kljub slovenskemu imenu sam v komuniciranju z Madžari uporablja tudi ime Vandalija npr. v pismu sombotelskemu škofu Szilyu: "*Naj vidi Vandalija vsaj ob koncu stoletja svoj jezik v tisku...*"¹⁵ Za tukaj živeče Slovence so namreč Madžari uporabljali tudi izraz Vendi, kar je direkten prenos nemškega imena za Slované Winden¹⁶ in iz tega izpeljali tudi poimenovanje prostora, kjer so bivali kot "Vendvidék". Iz tega je sledila zmotna, da je Vend enako Vandal iz česar izhaja tudi dvom v slovanski izvor tega prebivalstva. Zanesljivo je tako razmišljal sombotelski škof s katerim si je dopisoval Küzmič, saj pravi, da Vendi niso Slovani, da živijo med Monoštrom in Radgono obenem pa tudi, da imajo skoraj skupen jezik s sosednjim štajerskim, koroškim in kranjskim ljudstvom.¹⁷ Enako je razmišljal tudi avtor 13. poglavja v Predgovoru k Novemu zakonu Štefana Küzmiča iz leta 1771, saj pravi: "*Zadosti nam bo, če druge izpustimo in se spomnimo Kranjcev in spodnjih Štajercev, kateri so, kakor menimo, skupaj z našimi ogrskimi Slovenci v županijah Železni, Zala in Šomogjski ostanki tistih Vandalov, ki so v petem stoletju po Kristusovem rojstvu odšli iz tega kraljestva v Vlaško in Špansko državo, od tam pa so odpluli čez morje v Afriko.*"¹⁸ Za tega avtorja so torej vsi Slovenci Vandali in ne zgolj Prekmurci, kakor se je pogosto dokazovalo, predvsem ko se jih je v času razmaha madžarskega nacionalizma želelo kulturno čimbolj ločiti od Slovencev, ki so živeli v avstrijskih deželah.. Za Mikloša Küzmiča pa je bolj verjetno, da je ime Vandalija uporabljal zgolj v komuniciranju s škofom, saj sicer svoje knjige in jezik, ki ga uporablja striktno imenuje slovenski, kakor ga slovenski imenujejo tudi vsi ostali prekmurški protestantski in katoliški pisci te dobe, ne glede na to ali so imeli razčiščene pojme o izvoru svojega ljudstva.

Vsekakor imeni Vendvidék in Tótság v madžarskih virih pomenita prostor, kjer bivajo Slovenci, enako kot to pomeni Slovenska okroglina ali Slovenska krajina. Slednje ime zasledimo

¹² Madžari so tako imenovali tudi Slavonce in Slovake, pozneje pa se ime uporablja predvsem za Slovake.

¹³ I. ZELKO, Zgodovinski pregled... Ibidem. 111.

¹⁴ V. NOVAK, Pismo Franca Temlina nemškemu pietistom, Slavistična revija, 18/ 1970, 3-4, 254.

¹⁵ I. ŠKAFAR, Iz dopisovanja med škofom Janosem Szilyem in Miklošem Küzmičem v zvezi s sedmimi Küzmičevimi knjigami, Slavistična revija, 23/1975, 1, 88.

¹⁶ V. NOVAK, Madžari o Vendih, Archeo, 10/ 1990, 107-110.

¹⁷ I. ŠKAFAR, Madžari o štirih knjigah Mikloša Küzmiča, ČZN, 2/1975, 248.

¹⁸ M. KÜZMIČ, Predgovori Štefana Küzmiča, Ljubljana 1981, 27. Teksti so prevedeni v danes berljivo slovenščino in citirani v tej obliki.

prvič v Sztarinah 'szeleznih ino Szalaszkih Szlovenov, rokopisu Jožefa Košiča, ki naj bi ga napisal po letu 1845, torej več let po tistem, ko je tudi sam dojel zmotnost svoje vandalske teorije. Njegov članek "Ali so na madžarskem Vandali" objavljen v reviji Tudományos Gyűjtemény leta 1827¹⁹ je namreč ostro zavrnil madžarski duhovnik in zgodovinar Lajos Bitnitz, ki ga je opozoril, da jezik prekmurskih Slovencev ni veliko drugačen od tistega, ki ga govorijo na Spodnjem Štajerskem in na Kranjskem.²⁰

Ime Slovenska krajina se je ob koncu 19. stoletja udomačilo pri mnogih prekmurskih piscih - predvsem potem ko je beseda Tót začela med Madžari dobivati slabšalni prizvok - in so ga uporabljali vse do druge svetovne vojne, nekateri pa ga uporabljajo še danes. Že pri Košiču je pomenila Slovenska krajina celotno območje Prekmurja in Porabja²¹ enako kot so tudi madžarski viri 19. stoletja uporabljali ime Tótság ali Vendvidék za celotno to območje.

Med Slovenci je zanimanje za Prekmurje naraslo v revolucionarnem letu 1848, prvič pa ga je obširneje predstavil slovenski javnosti Peter Kozler v članku Slovenci na Ogrskem objavljenem v časopisu Slovenija leta 1849 in ga tudi vključil v svoj Zemljevid slovenskih dežel leta 1853. Med najbolj prizadevnimi za povezovanje Slovencev na obeh straneh Mure je bil duhovnik, narodni buditelj in politični publicist Božidar Raič. Z uvedbo imena Pomurje je že leta 1859 želel odvzeti Muri vlogo mejnika.²² Rezultat njegovih prizadevanj sta dve obsežni razpravi o Slovencih na Ogrskem v slovenskem časopisju, ki se dotikata gospodarskih, političnih, lingvističnih, kulturnih, prosvetnih in drugih razmer.²³ Raičeva prizadevanja po kulturni združitvi so sovpadala s časom pripravljajočega se dualizma in zato niso naletela na pravi odziv ne na prekmurski, ne na osrednjeslovenski strani.

Med madžarskimi prebivalci Prekmurja, ki predstavljajo danes avtohtono madžarsko narodnostno skupnost v Republiki Sloveniji se je do časa med obema svetovnima vojnama za Prekmurje najpogosteje uporabljalo ime Vendvidék. Nato pa se prične v stilu imen drugih pokrajin (npr. Muraköz za Međimurje) uveljavljati ime Muravidék ali v prevodu Murska krajina ali Obmurje s čemer se narodna podlaga imenu nadomesti z geografsko.

Ta krajši pregled skozi različna poimenovanja za območje današnjega Prekmurja (do leta 1919 tudi območje današnjega Porabja)²⁴ se mi zdi potreben, da se postavi geografsko-kulturni okvir tega prostora obenem pa že na začetku razjasni problem nekaterih napačnih razlag, ki se v zadnjih letih pojavljajo predvsem v slovenskem dnevnem tisku v interpretacijah različnih amaterskih zgodovinarjev. Gre za dve notorični zmoti:

1. "Ime Prekmurje so prebivalcem, Prekmurja vsili Slovenci (tisti Slovenci, ki niso Prekmurci) na čelu z Matijo Slavičem". To seveda ne drži saj je ime kot ime staro že več stoletij, poleg tega pa je tudi geografsko popolnoma korektno v okviru slovenskega etničnega in političnega prostora

¹⁹ J. KOSICS/KOSSITS/, Vannak-e a Magyar országbán Vandálusok, Tudományos Gyűjtemény, 1827, 71-79.

²⁰ V. NOVAK, Jožef Košič, prekmurski pisatelj, Košič in njegov čas, Budimpešta 1994, 13-14.

²¹ Porabje (Rábavidék) je pokrajina med današnjo slovensko-madžarsko mejo in Monoštom (Szentgotthárd), kjer strnjeno živi slovenska narodnostna skupnost na Madžarskem.

²² Slovenci podravski in pomurski pozdravljajo novega višjega pastirja prečastitega Slomškovega Antona Martina 4. kimavca 1859, Novice 1859, 300.

²³ Črtice o Prekmurcih in njihovem govoru, Naprej 1863, Narodni koledar in Letopis Matice Slovenske 1868; Prekmurski knjižniki pa knjige, Letopis Matice Slovenske 1869.

²⁴ Na isto temo še v: M.FUJS, Oblikovanje narodne identitete pri prekmurskih Slovencih, Ljudje ob Muri, Murska Sobota-Zalaegerszeg 1996, 219; Oblikovanje narodne identitete pri prekmurskih in porabskih Slovencih, Avstrija. Jugoslavija.Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas, Lipica 29.5.-1.6.1996, Historia, znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana 1997, 204-217.

2. *“Ime Pomurje so Prekmurcem in Prlekom v petdesetih letih 20. stoletja vsili komunisti, ki so iz dveh zgodovinskih pokrajin (Prekmurja in dela Štajerske oz. Prlekije) želeli narediti enotno regijo s središčem v Murski Soboti.”* To prav tako ne drži. Pomurje je prav tako geografski pojem, ki so ga že sredi 19. stoletja kot političnega uporabljali Slovenci, ki so etnično in kulturno povezanost tega dela slovenskega panonskega prostora, želeli dvigniti na nivo političnega dejstva in tako izsiliti združitev. V prvem desetletju po drugi vojni se je pogosteje uporabljalo ime Obmurje, ki se ga v zadnjih letih ponovno uvaja, še pogosteje pa se uporabljata opisni imeni: “Prekmurje in Prlekija” ali “Pokrajina ob Muri”.

Za bralce, ki morda nekoliko manj poznajo geografski in kulturni prostor, ki ga v svojih zapisih opisuje Anton Trstenjak se mi je zdel ta obsežnejši uvod potreben. Obenem pa želim opomniti, da za potrebe tega prispevka odlomke omenjenih zapisov podajam le kot vir, ki nam odpira možnosti večplastnega proučevanja tega prostora pri čemer se sama bolj ali manj omejujem na odlomke, kjer sledimo opisom geografske lege, opisom krajine in naselij.

Vse citirane odlomke iz Trstenjakovega rokopisa pišem dobesedno v jeziku in stilu avtorja.

V uvodnem poglavju svojega teksta Slovenci na Ogrskem, ki ga je naslovil Prebivališča Slovencev med Muro in Rabo opisuje prostor, severno od Mure, kjer bivajo Slovenci in Hrvati. Čeprav gre bolj kot za opis krajine za opis etnične strukture ga zaradi spoznavanja zapisovalčevega nacionalno obarvanega pristopa, ki je plod časa v katerem je tekst nastajal in zaradi spoznavanja načina in oblike zapisa samega, navajam skoraj v celoti. Prav tako ga navajam, ker bo zaradi opisa življenja gradiščanskih Hrvatov gotov zanimiv za hrvaške bralce.

”Med Črnim in jadranskim morjem prebivajo v tesni skupini južni Slavjani: Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari. Vseh skupaj je petnajst milijonov duš.

Iz te skupine, in sicer ob levem bregu Drave, od Legrada više, torej pri kajkavskem oddelku, štrli proti severu malo do Dunaja podolgovata in ozka južnoslavjanska črta. Čim dalje sega in čim bolj se približuje svojemu koncu izpod mesta Dunaja, presekuje namreč celo levi breg reke Dunava, tem bolj se zasekuje v dva sovražna življa, katera kakor železen okop silneje in silneje stiskata panogo slavjansko. Z naše strani pritiskajo Nemci, a z one Mažari, torej dva naroda, katera sta Slavjanom sploh najhujša sovražnika in katera sta si postavila svetovno nalogo raznaroditi ta slavjanski rod.

Razprostirajo se na rečni etnografski črti Hrvati in Slovenci. Odtrgani od južnoslavjanske skupine samevajo in žive zase, nimajo zveze s književnostjo svojih bratov in sojeno jim je pasti prvim kot žrtev mažarske državne ideje.

“Ob Nežiderskem jezeru in v okolici Sombotelja prebiva 86 593 Belih Hrvatov. /.../ Ti Beli Hrvati so štokavci in kajkavci in so se tu naselili pred 300 leti. Po bitki na mohačkem polju l.1526 opustošili so Turki zlasti kraje med Blatnim in Nežiderskim jezerom. Ali l. 1532 so bili potolčeni pri Dunaju. Takrat je vlada poklicala Hrvate, da se naselijo v opustošenih krajih. Prišlo je mnogo Hrvatov iz gornje Slavonije, a tudi iz Dalmacije in Istre. Naselili so se v železni, mošunjski, šoprunjski in požunski županiji. Nemci jim pravijo Waisser Kroaten. Nastalo pa je to ime od besede Bossner Kroaten, ker so ti Hrvati prišli od bosenske mej. V rohonskem okraju je še danes “Bošnjakov brig”, a v Pečuhu zovejo se še danes ti Hrvati “Bošnjaki”. Ž njimi so prišli tudi duhovniki, kateri so jim opravljali službo božjo v hrvaškem jeziku. Zatrli pa so jim Nemci in Mažari i bogoslužni jezik i glagolico. Leta 1550. dovolil jim je sabor v Požunu, da se smejo vrniti v svojo staro domovino. Omilila jim je nova domovina, v kateri so bili varni od Turkov, in tako so ostali raje doma.

Obkoljujejo jih od vseh strani Nemci in Mažari, s katerimi so v nepretrgani dotiki; trgujejo ž njimi in govore nemški in mažarski. Kupčujejo mnogo z Dunajem in so na dunajskem trgu

vsakdanji prodajalci. Nimajo književnosti in ne umejo več hrvaškega književnega jezika, tako so se mu oddaljili in odtujili v tristo letih. Duhovniki in učitelji so domačini; drugih razumnikov nimajo./.../ Imajo lepe narodne pesmi, imenovane "jačke". Nabiral jih je in izdal Fran Kurelec z naslovom "Jačke". Jačiti ali jačkariti pomenja peti; jačka je torej pesem.

Gibali so se prejšnje čase nekoliko živje. Leta 1864 je izšel prvi tečaj koledarja, kateri je imel 1539 naročnikov, a leta 1866 je zagledal svetlo: "Žitak svecov v Požoni", v treh debelih zvezkih.

Beli Hrvati spadajo v gjursko.. in somboteljsko škofijo.

Nižje od Belih Hrvatov prebivajo me Rabo in Muro Slovenci; nižje od teh pa zopet Hrvati (Mejumurci in Bunjevci).

Pokrajina med Muro in Dravo zove se Mežimurje, Mežimurje. Prebivajo med tema rekama kajkavski Hrvati. Sosednji Bazjaki in Slovenci pravijo jim navadno Mežimurci. Po zadnjem štetju jih je bilo 84 356 duš. Spadajo v zagrebško škofijo, sicer pa so naravnost priklopljeni mažarskomu "Országú". V Čakovcu (Csaktornya) je mažarsko učiteljišče. V dobi kajkavske hrvaške književnosti skrbelo se je za te Hrvate vsaj nekoliko. Bazjaki in Mejumurci so bili posredovalci med Slovenci na Štajerskem, kjer so se čitale kajkavske hrvaške knjige. Danes Hrvati v Mejumurju nimajo nič./.../

Prehajamo tako k svojim rojakom preko Mure. Prebivajo v železni in zaladski stolici, to je med Rabo in Muro. Poleg tehle nahaja se še peščica Slovencev tam doli pod Kanižo v okraju Nagy Atád je vas Tarany in v tej vasi je med trdimi Mažari še 1597 Slovencev. Kaj jih je tja zaneslo, ne vem. Obiskal jih bodem o prvi priliki ter opisal njih življenje. /.../

Imeli in preživeli so naši Slovenci burne čase. Tepe jih od nekdanj usoda nesvobodnega in teptanega naroda. Meje so jim naravne: Med Muro in Rabo. Naštevam v tem spisu vse vasi, v katerih še danes žive. Prebivajo v 24 župnijah, katere obsegajo 160 vasi./.../

Slovenci na Ogrskem so vere katoliške in protestantske. Protestanti so se ohranili iz reformacijske dobe, ko so imeli naši rojaki onkraj Mure hudo versko borbo. Poprotestanile so se bile malone vse župnije slovenske, dosegla pa je te protestante ista usoda, kakor pri nas. Prišla je protireformacija, protestanti so izgubili mnogo župnij, a izgubili bi jih še več ako jih ne bi rešil cesarski oklic, kateri jim je zagotavljal svobodno veroizpovedovanje. Danes je vseh protestantov okoli 17.000 duš, dočim so ostali Slovenci katoličani./.../

Trstenjak v nadaljevanju piše o izvoru imena Slovencev na Ogrskem kakor tudi o izvoru imena pokrajine pri čemer se sklicuje na razprave in vire, ki so bili v tej razpravi že omenjeni. In nadaljuje:

Imajo še domača imena, a ta so: Dolénjci, Ravénci, Bákari, Bohméci in Goričanci. Dolenjci so v župnijah: Bogojina, Turnišče, Črensovci in Belatinci; Ravenci: M. Sobota, Martjanci, Tišina in Cankova, Bákari: Pertoča, Sv. Jurij in Gorenja Lendava; Bohméci (Bömhécek zato, ker ö in ü jako zategujejo): Gorenji Senik, Dolenji Senik, Števanovci, Dolenjci in Sv. Nedelja; Goričanci v župnijah: Šebaščan in Sv. Benedek./.../

Trstenjak nadaljuje z naštevanjem posameznih župnij, sedaj tudi protestantskih in tistih z madžarsko narodno večino, kjer prav tako živijo Slovenci. Sledi zgodovinski pregled od reformacije, ko se Slovenci prvič pojavijo kot jezikovna kategorija do njegovih dni. Sama pa se bom v nadaljevanju osredotočila na odlomke iz njegovih Potopisnih črtic (2.poglavje rokopisa),²⁵ kjer opisuje posamezne kraje, ki jih je obiskal.

²⁵ Trstenjakov rokopis ima 9 poglavij, vendar sta v kontekstu našega tokratnega zanimanja le dve in sicer prvo in drugo poglavje. Ostala poglavja so še: Vas in dom, Narodne jedi, Narodna noša, Ženitovanje, Pogreb, Šolstvo in Književnost.

In tako sem krenil ves oduševljen in poln upanja v dober uspeh iz rojstnega kraja Krčevin mimo sv. Miklavža po slavnih in prekrasnih ljutomerskih goricah in sem v dveh urah dospel v Ljutomer./.../ Drugi dan zjutraj sem se odpeljal v Radgono. Med Ljutomerom in Radgono se razteza rodovitno Mursko polje z lepimi vasi in zloščenim trgom Vržeje./.../ ker je na Murskem polju zemlja zelo rodovitna, kakor vinske gorice na Spodnjem Štajerskem, pravijo, da je tukaj kmet "na sredini kolač kruha."/.../Radgona je prijazno, čisto in lepo mestece z nemškim značajem./.../na štajerski strani pri Radgoni je še pet dosti velikih vasi, kjer se lepo slovensko govori, kakor na Murskem polju. /.../

Na svojem potovanju sem si določil več glavnih postaj, kjer sem se mudil dalj časa. Prva taka postaja je bila Cankova, to je prva župnija na Ogrskem, kake tri četrti ure hoda od Radgone. Preskočivši potok Kučnico, ki teče v Muro in dela mejo med Nemci in Slovenci, krenil sem naravnost k župniku Jožefu Borovnjaki v Cankovo./.../V Cankovi je preprosta cerkvena. Tu sploh ni nikjer velikih cerkva z visokim zvonikom./.../ Bil je prijeten dan; solnce nas je peklo, da smo res v potu obraza prispeli na Koroško goro,²⁶ kamor smo se napotili. S Koroške gore (245) smo imeli krasen razgled. Videli smo dolnje strani Prekmurskega in Štajerskega vse do Dolnje Lendave v Mejimurje. Na drugi strani Mure dvigalo seje pred nami Pohorje in v nebo sta štrlela Donat in Ivanjščica.

Odtod na severno in istočno stran začenjajo se vinorodni kraji. Na nizkih hribovskih rodi plemenita kapljica, ali kaj da še ni umnih vinogradnikov in kletarjev v teh zanemarjenih krajih./.../

Trstenjak poleg opisa krajev piše predvsem o narodnih in verskih razmer, ki ga najbolj zanimajo, opisuje bivanjsko kulturo, socialne razmere ter našteva kraje, ki spadajo v okvir župnije, ki jo je obiskal. To je model, ki mu sledi skozi celotno 2. poglavje.

Lepa mirnega jutra napotil sem se iz Cankove proti Sv. Heleni (Pertoča). Po lepih vinogradih vodi cesta, na desni strani se razprostira glavni Točak, koder raste najboljše vino./.../ Med Cankovo in Sv. Heleno klata se na stotine ciganov, ki ničesar ne delajo. Nego samo kradejo. Meni niso ničesar žalega storili./.../ Od Pertoče je uro hoda do župne cerkve Sv. Jurij. Sv. Jurij se razteza ob štajerski meji in to stran zapadnega Ogrskega preplavlja nemščina, katera si je tukaj osvojila nekaj vasi.²⁷ /.../ Podvizal sem se in sem že na predvečer praznika²⁸ dospel v Gorenjo Lendavo (Grad).

Gornji Lendavi je Trstenjak namenil kar obsežen del teksta, vendar predvsem ljudem: vernikom pri maši, sejmarjem, zbrani ugledni družini pri domačem župniku na čelu katere je dominiral mladi gornjelendavski grof Széchenyi. Obiskal je tudi grad, ki je bil takrat že precej v propadanju, razen grofovih bivanjskih prostorov, ki pa pisca očitno niso preveč zanimali. Tako kot govori o lokalnem slovenskem prebivalstvu z izjemno naklonjenostjo tako ocenjuje grofa za "kavalirja, ki v svojih razkošnih prostorih Bogu krade dan". Če ga ni prevzelo mogočno grajsko poslopje pa sta ga grofov sadovnjak in drevesnica. Iz Gornjelendavske župnije ga je pot napotila proti Gornjemu Seniku, na območju slovenskega etničnega ozemlja, ki je po trianonski mirovni pogodbi leta 1920, pripadlo Madžarski.

Popoldne dne 16. avgusta sem dospel na Gorenji Senik (Felső Sölnök) /.../ Skozi vas teše potok Sobota. Videl sem že na poti, da je tod revščina doma. Hiše so ponajveč lesene stavbe in,

²⁶ Imenovana tako po kraju Korovci blizu Cankove in ne po deželi Koroški. Pravilno je torej »Korovška«.

²⁷ Kraji ob reki Kučnici: Gerlinci, Fikšinci, Kramarovci, Ocinje in del Serdice, so bili od časov srednjeveške kolonizacije, v 12. in 13. stoletju do leta 1945, kraji z absolutno nemško večino. Tukaj živeči Nemci so bili po znanem odloku Avnoja iz leta 1944 razlašeni in prisilno izseljeni.

²⁸ 15. avgust, dan Marijinega vnebovzeta, ki se v Gornji Lendavi (danes Grad) tradicionalno praznuje z velikim sejmom.

kar je značilno, brez dimnika. /.../ V kraju ni našel potopisec nikogar, ki bi ga prijazno sprejel ali bi se bil z njim pripravljen po slovensko pogovarjati, dokler se ni nameril v krčmo, kjer se je spoprijateljil s krčmarjem in njegovo soprogo.

Po jednolični dolini vodi lepa zložna cesta od Gorenjega do Dolenjega Senika(Also Szölnök) in od tod do Sv. Gotarda. (Monošter)/.../ Ob obeh straneh doline je hribovje z razkropljenimi hišicami, le na Dolenjem Seniku so vse hiše zdržema.

V nadaljevanju pisec z veliko naklonjenosti piše o dolenjeseniškem župniku Štefanu Zemljiču in z veliko grenkobe o izginjanju slovenske noše ter slovenskih posvetnih pesmi, ki se uklanjajo cerkvenim. Nekoliko se je še obregnil ob monoštrske Žide, ki mu niso bili po godu, kakor ne nazadnje tudi on njim ne. In se napotil dalje.

Ko sem bil iz mesta oddahnil sem si globoko, kakor da bi bil utekel kaki posebni pogibelji. Krenil pa nisem na levo roko, ker bi tod trčil ob mažarske vasi./.../

Obiskal je še ostale slovenske kraje današnjega Porabja, opisal predvsem narodni in socialni položaj prebivalstva, se za nekaj dni nastanil pri števanovskem (Števanovci) učitelju, gradiščanskem Hrvat Matjašu Slezaku, obiskal veselico v vaški krčmi in krenil ponovno proti jugu.

Od Štefanovec proti jugu so Dolenjci prva župnija./.../ Dolenjski običaji so mu bili zaradi svojih poganskih korenin še posebej zanimivi, še bolj pa sami ljudje, ki jih je označil za zelo postavne, nadarjene in razvite, od katerih je "malodane vsak človek pesnik".

Škoda je, da so tod ljudje takorekoč ločeni od sveta. Ni pravih kolovoznikov, a tudi stezam se vidi, da ljudje po njih malo hodijo. Od Cankove do Monoštera je še dober kolovoznik, a od Gotarda proti jugu ob slovensko mažarski meji pa se izgublja sled. Po hribovju sicer ne more biti drugače. Tod ni druge steze kot naravne, a napravljajo jo doline in hudourniki. Semkaj ne prihaja nič, le solnce hodi redno v te kraje in razsvetljuje ljudem zemljo, da jo morejo obdelovati./.../Zvečer sem se izprehajal po dolenjskem hribu. Nebo je bilo jasno, a zvezde so prijazno migljale. Zrl sem v svetle zvezde, užival sem krasno naravo nadzemeljsko, a to mi je bila večerja. Videl sem daleč okrog. Kot bi trenil, zažarele so po dolinah precej velike luči. Bilo je videti kakor, da bi bili majhni kresovi. /.../ Stara je navada, da sosede kradejo krompir./.../ Cele noči posedajo pri ognju in stražijo krompir, da jim ga poredni vaščan ne izruje iz zemlje. Tako se ponavlja vsako leto in širi od roda do roda ta krompirska romantika./.../

Od Dolenjcev do Sv. Nedelje (Gornji Petrovci) je dobri dve uri hoda. Na poti nisem srečal niti živega krsta. V gozdu so se oglašale tice. Drugega glasu nisem slišal, tudi nisem nikjer videl človeka. Žejen sem bil, a ni bilo nikjer potoka, da bi se napil./.../ Na vsem potu nisem zapazil sadnega drevesa. Doline so puste in nerodovitne, samo gozd in malo pašnika, a hribi so še pustejši./.../ Dospel sem na hrib na hribček (visok 310) in gledati sem moral okrog, da sem našel malo in ubožno cerkvico.²⁹ Nikjer okrog ni videti hišice./.../

Jedina zaslomba so Slovincem le hribi okoli Križevcev. Ti so še precej visoki, a to je dobro. Od tod je diven in razsežen razgled. Vidi se v Dolenjce, v Domonkošfa /Domanjševci) in celo čez vse Prekmursko do Gleichenberga na Štajerskem. /.../

²⁹ Anton Trstenjak, čeprav sicer solidno izobražen in razgledan je v svojem potopisu kazal neverjetno malo zanimanja za objekte, ki predstavljajo pomembne spomenike prekmurske stavbne dediščine. Med njimi so gotska cerkev Sv. Jurija, gornjelendavska oz gračka poznogotska cerkev Marijinega vnebovzvetja ter največji grajski kompleks, ki ga premore slovensko etnično ozemlje in seveda cerkva sv. Trojice v Nédeli oz. Gornjih Petrovcih, ki sodi med pomembne spomenike prekmurske romanike in gotike. Orgle so bile za Trstenjaka tisti del cerkvene opreme, ki je cerkvi dajala ali jemal odličnost. Če jih ni bilo je bilo slabo in ubožno.

Trstenjakov opis Križevac je namenjen predvsem tamkajšnjemu luteranskemu župniku in slovenskemu piscu Ivanu Berkeju in slovenskim protestantskim knjigam, ki jih do takrat ni poznal. Pot ga je nato vodila do Kančevac.

V Kančevcih stoji cerkev Sv. Bedenika. To je katoliška župnija ob mažarski meji in zadnja katoliška župnija na prekmurskih hribih./.../Po teh hribih je prijetneje hoditi nego voziti se. /.../ Nisem mogel verovati! Stara koliba, vsa raztrgana, od zunaj nič pobeljena, streha slamnata, to da bi bilo župnišče? /.../ Kljub bornemu župnišču se je potopisec v njem zadržal cela dva dneva in velik del svojega pisanja namenil Miklošu Kuzmiču, prvemu prekmurskemu katoliškemu piscu, ki je služboval pri Sv. Bedeniku v drugi polovici 18. stoletja in je tam tudi pokopan.

Spremljal me je ljubeznivi župnik Janbrikovič tja do Sv. Sebaščana (Pečarovci). Hodila sva ves čas po samih hribih po katerih rase vinska trta, a potrebovala sva tri ure od Sv. Bedenika do Sv. Sebaščana./.../ Polje je slabo obdelano. Zemlja je res nerodovitna. Na nekaterih krajih je svet tako kamnit, da se ti dozdeva, kakor da je tod nekdanje padlo samo kamenje z neba. Rodi malo zemlja, a človek ima malo veselja do nje./.../

Naslednja je bila na vrsti luteranska župnija Bodonci, Trstenjak pa se je lotil obsežnega razmišljanja o narodnih vrednotah in dejstvu, kako malo se Slovenci poznamo med seboj..

Par hiš na kupu, to so vam Pucinci (Puconci). Najlepša hiša blizu cerkve, tako sem mislil, mora biti pastorjev dom./.../

Nekako sredi med istokom in zapadom slovenskega ozemlja stoji slovenska župnija Martjanci. V katoliško martjansko župnijo spada nekaj vasi, katere se razprostirajo po prekmurskem hribovju. /.../ V martjanski župniji sta dve dobri tretjini prebivalstva Lutrovega veroizpovedovanja, a te ovčice pase pucinski pastor, a ostala tretjina so katoličanci, katerim je še danes duhovni pastor pisatelj Jožef Bagari./.../ Trstenjaka je prevzel bogat arhiv martjanske župnije in prepis starih listin, ki veljata za ena pomembnejših virov prekmurske zgodovine 17. stoletja.³⁰

Navadnemu turistu zdi se potovanje po ravnini dolgočasno. Iz Pucinec do Martjanec in od tod do Sobote pot ni ravno kratkočasna, ali dolgočasna tudi ni. Dolgočasna je samo zato, ker se dolgo vleče. Okrog sebe vidiš samo polja na katerih rase koruza, krompir, buče, ajda, repa, fižol, sploh navadni poljski pridelki, ali človeka tudi veseli, ko vidi, da bode imel kmet vsega dosti. Sredi tega koruznega polja stoji trg Sobota (Murska Sobota) Ni prav, da pravim stoji, kajti Sobota čepi sredi prekmurske ravnice. Hiše so itak nizke, zvonik tudi ni visok, in tako se ti res dozdeva, da Sobota čepi. Trg Sobota je prilično velik, toda nesnažen, kakor je nesnažno vsako židovsko gnezdo.³¹ Hiše niso nič lepe; prahu je obilo ob suhem, a blata obilo ob mokrem vremenu. Tu ni ničesar, kar bi moglo zanimati potnika. Ali okolica je lepa ali, da se jasneje izrazim lepe so graščine v soboški okolici. Rakičan je krasna in bogata graščina, ima lepe urejene vrte in parke in je last groga Szaparyja, bivšega reškega guvernerja.³² V Soboti se začinja in od tod dalje sega gospostvo Židov. Židi so tu jedini vladarji /:::/ V Soboti imajo sinagogo in pokopališče. V rokah imajo vso trgovino./.../ tako ima trg res židovsko lice. Le hiše katere stoje na zunanji plati trga, kažejo nam, da v njih prebivajo Slovenci./.../

³⁰ Prva listina je t.i. Martjanska pogodba ali listina martjanskih cehovskih mojstrov iz leta 1643 (I. Škafer, Jožef Bágary, Anton Trstenjak in Martjanska pogodba iz leta 1643, Kronika 2071 1972, 42-49.). Druga je dokument, ki nam priča o sporu med martjanskimi luterani in kalvinci glede uporabe cerkve iz leta 1652 (I. Zelko, Acta ecclesiastica Sloveniae 5. Ljubljana 1983, 236 - 237).

³¹ Trstenk je poln predsodkov in tako kot je navdušen nad vsem slovenskim ali slovanskim je pogosto neprimerno žaljiv do vsega, kar je ali se mu zdi tuje. Morda je te svoje predsodke tudi javno kazal, saj ne moremo reči, da so mu bili ostali prebivalci Prekmurja, ki niso bili Slovenci, kaj preveč naklonjeni, ko se je pojavil v njihovi bližini. Ali pa to zgolj kaže na enako mero nezaupanja, ki so jo v sebi nosili oni.

³² Tu se je pisec zmotil. Száparyjem je pripadala graščina v Murski Soboti, Rakičan pa je bil v lasti družine Báltthyány in nato družine Saint Julien- Wallsee.

Glede na to, da mu Sobota ni bil ravno povšeči jo je potopisec po eni prespani noči naglo zapustil in se odpeljal do Petrovec (Murski Perovci), kjer je obiskal očeta prvega prekmurskega publicista Imreta Augustiča³³ in nato do Tišine.

S Tišine sem krenil spet v Soboto. V soboti se nisem nič mudil, nego sem kar naravnost pohitel v Belatince. (Beltinci) V Belatince vodi lepa ravna cesta; do tod sem potreboval poldrugo uro hoda./.../ Lepa vas so Belatinci, a kar je lepo, to je navadno tudi zanimivo. A Belatinci so gotovo zanimivi. Ondi nahajaš na ogrske posebnosti. To je krasna graščina /.../. V Beltincih je potopisec naletel na pripravljajoči se kmečki punt in moral kraj zapustiti prej kakor je predhodno nameraval in kakor se je dogovoril z župnikom in domačim pisateljem Markom Žižkom. V Belatincih imajo lepo cerkev in še lepšo novo jednonadstropno šolo. V cerkvi so velike orgle iz Ljubljane /.../ zemlja je rodovitna, ljudstvo ni revno, ne občuje mnogo z Mažari, to je ni mu treba hoditi delat na Mažarsko. Ljudje občujejo največ s sosednjimi Slovenci preko Mure./.../ Naši Slovenci so torej marljivi in dobri gospodarji. Mažari se ne morejo ž njimi kosati. Ta razlika se vidi najbolj na hišah. Slovenci imajo lepe hiše. Samo ondi, koderprebivajo naši ljudje, vidiš čedne in snažne hiše, dočim so tod koder stanujejo Mažari, njih hiše nesnažne in zapuščene, kakor da ne bi imele pravih gospodarjev./.../ Slovenec ima okrog svojega doma ograd, to je vrt nasajen s sadnim drevjem, a Mažaru raso koprive pred hišo. Ako je slovenska hiša še tako revna, ali je polna pojezije. Marike ali Maričke, tako se zove vsa dekleta, druga ženska imena so v Belatincih jako redka, imajo v oknih vse polno rož in cvetic. Goje pa jih tako skrbno, da jim nikoli nobena ne usahne. Mažarsko dekle nima te radosti in ljubezni do cvetic, zato pa je tudi okno mažarskega dekleta prazno in brez cvetja. V nedeljo mora imeti Slovenka prav rdečo ali rumeno rožo v nedrjih, in to rožo s svojega vrtca. Še stare ženice ljubijo cvetice in se ž njimi kaj rade lepotičijo, kar drugod gotovo ni navada. Tako je ljubezen do narave v Slovencih večja nego v mažarih. V slovenskem domu stanuje pojezija, a v mažarskem proza.³⁴

V Beltincih je Trstenjaka dohitela vest, da so soboški žandarji dobili telegram o njegovem menda agitatorskem delovanju zaradi česar mu je Žižek svetoval naj se čim prej umakne preko Mure na Štajersko. Župnik Žižek mi je dal veččega voditelja, kateremu je bila znana bližnjica do Mure. Župnik je rekel, da je ob Muri star mlin, a tam da je tudi čoln. Bežali smo čez polje in travnike in skakali smo čez jarke./.../ Prišli smo k oni koči, dobili smo čoln in tako sva moj brat³⁵ in jaz dospela na štajersko stran. Solnce je gorko pripekalo. Na naši strani Mure je gozd. Tu sem si legel v senco košatega drevja ter si upehan in izmučen odpočival - zopet na rojstni grudi. V istem času pa so me iskali pandurji v Belatincih in so letali po cesti, katera drži iz Sobote v Dolenjo Lendavo.

Toda naš popotnik si ni dal za dolgo odgnati. Namenil se je prepotovati Prekmurje in to je tudi naredil, vendar nekega poletja več, skoraj dvajset let kasneje.

Pot me je vodila od Štrigove proti Sv. Martinu, od tod pa pri vasi Žavnik čez brod na levo stran Mure. /.../ Dne 16. avgusta sem dospel v Dolenjo Lendavo. Dolenja Lendava je trg naslonjen na vinorodni hribček. Mimo trga vodi železna cesta iz Čakovca, a tu pri Dolenji Lendavi zavija se tako na mažarsko plat, da se nikjer več ne dotika slovenske zemlje.³⁶ Trg je danes popolnoma mažarski. /.../

³³ Imre Augustič (1837-1879) je od leta 1875 do 1879 v Budimpešti izdajala prvi časopis v prekmurskem jeziku Prijatelj in kot črkopis prvi uvedel gajico.

³⁴ Pričujoči daljši odlomek sem povzela, da bi nekoliko nazorneje pokazala način Trstenjakovega zapisovanja, ki je tako odraz časa v katerem je nastajal kakor odraz piščevega načina razmišljanja.

³⁵ Trstenjak v rokopisu, ki se nanaša na zapiske iz leta 1883 prvič omeni brata, ki se mu je verjetno pridružil tik ob koncu potovanja. Prisotnost brata Jakoba pa omenja v drugem delu rokopisa, ki je nastal na podlagi zapiskov s potovanja, enkrat v začetku 20. stoletja.

³⁶ Železniško navezavo na progo Čakovec - Zalaegerszeg je Dolnja Lendava dobila leta 1889.

Potopisec je ob ugotovitvi, da se Slovencem znotraj madžarske večine v Lendavi slabo piše, nadaljeval pot proti Črensovcem

Moj voznik je bil trd Mažar. /.../ Ko smo dospeli v Črensovce, krenil je s ceste naravnost k Judu v krčmo. V vasi je to jedina krčma /.../ Prva pot mi je bila v cerkev. Hotel sem videti , ali še obstaja iznad cerkvenih vrat stari slovenski napis, o katerem poroča Čaplovič.³⁷ Bela črensovska cerkev stoji ravno nasproti Ljutomeru in z ljutomerskih goric je najkrasnejši pogled nanjo./.../

Nahajamo se ob mažarski meji. Župnije : Turnišče, Dobrovnik in Bogojina, meje na iztok z mažarskimi župnijami.³⁸ /.../ Slovenske vasi v tej župniji so jako čedne. Hišice so sicer lesene in ponajveč brez dimnika, ali zato je okrog njih mnogo sadnega drevja, tako da jablane in hruške zakrivajo s košatim vejevjem skromne kočice./.../ malo je tako lepih in snažnih trgov kakor je Turnišče. Ob obeh straneh ceste tišči se hiša hiše, dvorišča so snažna. Za hišami pa se dvigajo sadna drevesa. Na koncu vasi stoji cerkev z župniščem /.../

Potok teče počasi skozi vas Dobrovnik, na levo in desno stran potoka pa stoje hišice, jedna tik druge, a vse so s pročeljem obrnjenim k potoku. Iz hišic ne gleda blagostanje. Trstenjak, je kmalu ugotovil, da je Dobrovnik , razen vasi Kobilje, pretežno madžarska župnija in jo zato imenuje "izgibljena postojanka slovenska"

Da se je pričujoče potovanje dogajalo dvajset let po prvem nam napiše sam avtor, ko pravi, da so mu takrat pred dvajsetimi leti svetovali, naj ne obiskuje Bogojine, kjer naj ne bi bilo nič posebnega. Sedaj jo je obiskal in zapisal: *Bogojina je dolga vas. Kakor večina slovenskih vasi na prekmurski ravnini, razprostirajo se bogojinske hiše ob obeh straneh ceste. Proti koncu zavije se vas s ceste na hribček, a tu v vznožju hribčka stoji na koncu vasi mala bogojinska cerkviča./.../ poleg katere je čedno župnišče. V nadaljevanju je pisec povzel Čaplovičeve opise bližnjih krajev in običajev ter se odpeljal proti zadnji župniji, ki jo je nameraval tokrat še enkrat obiskati: Tišini. Obiskati pa jo je želel zaradi dr. Franca Ivanocyja,³⁹ ki je takrat tam služboval kot župnik.*

Tišina leži ravno kraj Mure ob štajerski meji. Na Petancih izvira mineralna voda, na drugi strani Mure so naši Radenci. Na Tišini sem se počutil kakor doma, hiše so bolj raztresene, ne pa tako natlačene in stisnene kakor v Turnišču, Bogojini, Tešanovcih in Moravcih. Sadnega drevja je vse polno kakor na sosednjem Štajerskem. Znamenita je tišinska cerkev in tudi jedna najlepših v somboteljski škofiji. Ladja je bila zidana v 11.-12-stoletju, v romanskem slogu, svetišče pa in zvonik je dala postaviti konec 14. stoletja soboška grofica Sara Szési v gotskem slogu.

Z zapiski s svojega drugega potovanja po Prekmurju Anton Trstenjak zaključuje poglavje Potopisne črtice v svojem obsežnem rokopisu Slovenci na Ogrskem. Ta pa še vedno pričakuje nekega bolj temeljitega avtorja od tukaj podpisane, kateri bo imel voljo in seveda založnika, da nam ga ponudi in celovito predstavi, kot enega pomembnejših virov , tako zgodovinarjem kot etnologom, jezikoslovcem, sociologom, ki lahko le skupaj ujamemo vso čudovito kompleksnost naših kulturnih prostorov in naše zgodovine.

³⁷ Jan Čaplovič (Csaplovics) je zbiral gradivo o slovanskih manjšinah na Ogrskem in v svoji knjižici Croaten und Wenden in Ungarn, Pressburg 1829, 49-126, objavil tudi gradivo o področju današnjega Prekmurja in Porabja, ki ga je po vsej verjetnosti dobil od Jožefa Košiča, pisca in zapisovalca ljudskega bogastva, takrat župnika v Dolnjem Seniku.

³⁸ Dr. Franc Ivanocy (1857-1913) je pomembna osebnost prekmurske zgodovine; duhovnik, bogoslovni profesor, politični publicist in narodni buditelj, ki je v Tišini služboval od leta 1889.

³⁹ Opis, ki se v tem slogu nadaljuje je gotovo nastal na osnovi Ivanocijevih informacij, ki je sam temeljito popisal večino prekmurskih kulturno-zgodovinskih spomenikov.

SUMMARY

In a lot of cases the image of Prekmurje, the region defined by the Mura River, the Kučnica Stream and the basin of the Raba River, still persists as a swampy flatland where the never-ending horizon starts, ending somewhere far away in the Russian steppes. It is this notion that has defined its identity, featuring not only real geographical dimensions, and fondness for the Mura River intertwined by reality and myths but also historical tradition defined by multi-ethnic and multi-confessional structure of population.

First of all, in her paper the author opts for the definition of geographical space, which above all, is the reflection of man's awareness of the surrounding world, his experiences as regards the environment and his ties with it; due to the above said the geographical space is quite unique, featuring various meanings and a name of its own.

Man's presence in the space presents the elements of nature with elements of culture and this is what makes it different from other spaces. With the help of historical and cultural changes the space is invaded by new elements in that the old ones vanish or undergo changes. It is this fact that grants it a recognizable historical dimension.

Further on and through naming of a few basic sources the author explains not only the origin and the use of geographical names *Prekmurje* and *Pomurje* but also of the names *Vendvidek*, *Totsag* or *Slovenska krajina* and *Slovenska okroglina* and one learns that they all originate from the ethnic colonisation of the region.

The second part of the paper is wholly dedicated to an important written record on *Prekmurje*, its people, their customs and usages, originating from the second half of the 19th Century, which was the time period where nationalism had become an important motive power of social development; it was also the time period where social differences within the Prekmurje social environment had come to feature national dimension.

The above said text was written by *Anton Trstenjak*, a publicist, theater historian and organizer who came from the vicinity of *Ormož*. In 1883 he travelled through the territory of present-day *Prekmurje* and *Porabje* whereupon he edited his extensive travelogue notes in his manuscript *The Slovenians in Hungary*. Part of it has already been published but never in its entirety. Most of the rare publications of the said manuscript have dealt with usages and customs as well as national and confessional picture of the region.

In her paper the author has kept within the bounds of records on the landscape and villages and settlements and has not dealt extensively with the people and their customs although they are, as has been established above, an inseparable and essential element of the identity of a region.